

ESKİ ÇAĞ SANATINDA CÜCELİK

Dwarfism in Ancient Art

Seda KARAÖZ ARIHAN¹¹Research Assistant, Ankara University, Faculty of Humanities, Dept. of Palaeoanthropology

ÖZET

Tipik olarak boy kısalığı ile kendini gösteren cücelik, genetik kökenli olabildiği gibi hipofiz ve tiroit hormonlarının yetersizliği durumunda da ortaya çıkabilir. Cüceliğin diğer nedenleri arasında böbreküstü bezinin aşırı çalışması, ergenliğe erken yaşta girilmesi, kalp, akciğer, böbrek, karaciğer gibi iç organ hastalıkları ya da beslenme yetersizliğine bağlı olan nedenler sayılabilir. Nedenler ne olursa olsun fizyolojik açıdan boy kısalığı hepsinde ortak noktadır ancak görülen bazı farklılıklar, cüceliğin nedeninin tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Cücelik tipleri içerisinde en yaygın olanı akondroplazi olarak bilinen genetik kökenli olan cüceliktir.

Ele geçen antropolojik kanıtlara göre, eski uygarlıklar içerisinde en eski cüce iskeleti Eski Mısır'da bulunmuştur (M.Ö. 4500) Anadolu'da ise Roma Dönemi'ne ait bir cüce iskeleti tespit edilmiştir. Cüceliğin erken zamanlardan bu yana yaygın olarak betimlenen fiziksel bozukluklardan biri olduğu ele geçen arkeolojik buluntular ışığında ortaya konmuştur. Farklı toplum ve uygarlıkların cücelik ile ilgili sanatsal aktarımları birbirinden farklı nitelikler taşımaktadır. Eski Mısır, Yunan, Roma, Maya ve Hint uygarlıkları gibi pek çok uygarlık, sanatlarında, cücelik ile ilgili birçok heykel, resim, mozaik, seramik, edebiyat gibi pek çok farklı alanda eserler bırakmışlardır. Cüceliğe atfedilen durum, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bazı toplumlar cüceliği normal bir olgu olarak kabul ederken, diğer bazı toplumlar ise insanüstü ilişkilendirmeler yapmışlardır. Eski Mısır'da cücelik tanrı Bes ile ilişkilendirilirken, antik Yunan'da Dionysos adına düzenlenen şenliklerin bir parçası durumundadır. Maya inancına göre cücelilerle, dünya ve yeraltı dünyası arasında ilişki bulunmaktadır. Küp biçiminde olduklarına inandıkları dünyanın alt kısmını ölümlerle paylaşan cüceler, güneşin gece boyunca geçişine yardım etmektedirler. Bu özelliklerinden dolayı "Dünyanın Efendileri" olarak da adlandırılmaktadır ve bu kültürde ellerini gökyüzüne kaldırmış cüce figürleri görülebilmektedir. Birçok eski kültürde cücelerin günlük yaşam içindeki gösterimleri de dikkat çekici nitelikler taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın konusunu eski çağ uygarlıklarının cücelik ile ilgili gösterimleri ve bu toplumların cüceliğe bakış açısı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cücelik; Akondroplazi; Paleopatoloji; Paleoantropoloji; Kısa boy

ABSTRACT

Typically observed with short stature, dwarfism can be of genetic origin as well as originated from the insufficiency of pituitary and thyroid hormones. Other causes of dwarfism are listed as overworking of adrenal gland, early maturation, and diseases of the heart, lungs, kidneys or other internal organ diseases such as the liver disease and causes related with malnutrition. Whatever the reasons are, physiologically short stature is the common result but occurrence of differences among them provides determination of the cause of dwarfism. Most common form among types of dwarfism is of genetic origin and known as acondroplasia.

According to anthropological records, earliest dwarf skeleton is found in Ancient Egypt (4500 B.C.). In Anatolia a dwarf skeleton from Roman Period was found. Dwarfism is one of the most commonly represented physical malformations and this fact has been proven by the archeological findings. Artistic representations of dwarfism of different populations and civilizations possess different properties. Ancient Egypt, Greek, Roman, Mayan, and Indian civilizations produced various representations in sculpture, painting, mosaic and literature on dwarfism. Attributes to dwarfism show variations from society to society. Some societies accept dwarfism as a normal condition, whereas some others make supernatural attributes to dwarfism. In ancient Egypt, dwarfism is related with god Bes and is a part of festivals held for Dionysos in ancient Greece. According to Mayan beliefs, there is an interrelation between dwarfs, world and underworld. They believe that world is cubic and dwarfs share the bottom of this cube with dead people and also help the sun to pass through the night. Because of such properties they can be called as "Masters of the World" and dwarf figures can be seen as holding their hands to sky in this culture. In many of the ancient cultures daily life presentations of dwarfs have interesting features. In this context, our study includes representations of dwarfism in ancient civilizations and aspect of those civilizations on dwarfism.

Keywords: Dwarfism; Achondroplasia; Paleopathology; Paleoanthropology; Short Stature

CÜCELİĞE TIBBİ YAKLAŞIM

Arkeolojik ve antropolojik veriler, geçmiş dönem hastalıkları tanımlamak için değerli veriler sunmaktadır. Ele geçen seramikler, heykeller, duvar resimleri, mozaikler ile günümüze ulaşan yazılı kayıtları inceleyen arkeoloji, deontoloji ya da insan iskeletlerini inceleyen antropoloji gibi bilimler bu anlamda birçok hastalığın tanımlamasını sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde meslek olarak hekimliği seçenlerin ya da antik yazarların bu konudaki gözlem, teşhis ve tedavilerini içeren kaynakların da bulunuyor olması iskelet ya da arkeolojik buluntuların yanı sıra bazı hastalıkların varlığını yazılı olarak ortaya koymaktadır.

Arkeolojik alanlardan çıkarılan iskeletlerin yaklaşık % 10'unda herhangi bir hastalığın iskelete yansıyan izleri bulunabilmektedir¹. Bu oranın az olması paleopatolojik araştırmaların sunduğu veriyi de kısıtlar niteliktedir. Cücelik ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda, klinik olarak birçok cücelik tipi tanımlanmasına rağmen ele geçen iskelet materyali aynı yoğunlukta değildir².

Cücelik, eski çağ toplumları içerisinde muhtemelen en çok gösterimi yapılan anomali olarak kabul edilmektedir³. Mısır, Yunan, Roma, Hint ve Maya uygarlıklarında farklı tipteki cücelikler ile karşılaşmıştır. Bu

bağlamda çalışmamızın konusunu, eski çağ uygarlıkların cüceliğe bakış açısını arkeolojik ve antropolojik veriler yardımıyla değerlendirmesi oluşturmaktadır.

Tıbbi olarak kısa bir değerlendirme yapacak olursak tüm cücelik tipleri içerisinde akondroplazi (*achondroplasia*) olarak bilinen genetik kökenli cücelik, en yaygın gözlenen cücelik olarak bilinmektedir. Bu tip, baskın genetik mutasyonun sonucu olarak kalıtımla aktarılmaktadır. Kemikleşme sürecindeki anormallikle kendini gösteren akondroplazi günümüzde de kadın ve erkek bireyleri eşit düzeyde etkilemektedir. Bu tip bir cücelikte yüz ve köprücük kemiği normal iken baş normalden büyük, burun alanı basık, kollar ve bacaklarda da gelişme geriliği nedeniyle normalden kısa oldukları saptanmıştır. Bu nedenle kısa üyeli (uzuvlu) cücelik olarak da tanımlanmaktadır².

Zekâ açısından değerlendirildiğinde akondroplazik insanlarda herhangi bir sorun görülmemektedir⁴. Akondroplazik bir cücenin bacak kemiklerindeki kaslar normal bir bacakta kitle ile aynı olduğundan bacakları çok kalın görünmektedir. Kas kütlesinin normal bir insana göre daha kısa bir bacakta ancak aynı yoğunlukta olması daha güçlü kılmaktadır. Dış görünüşlerindeki farklılıkların yanı sıra olasılıkla bu güçlü bacak yapıları sayesinde sirkler gibi gösteri dünyasının bir parçası olan yerlerde iş bulabilmişlerdir⁵.

Resim 1. a) Datça – Burgaz Kazısında Roma Dönemine ait oda mezarda bulunan bir cüceye ait kafatası, b) femur örneği (Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Laboratuvarı Arşivi)

Cüceliğe ait en eski iskelet kalıntısı İtalya'dan Üst Paleolitik döneme aittir. Daha sonraki dönemlerde de cüce iskeletlerine ait veriler bildirilmiştir. Bunlardan biri hanedanlık öncesi Mısır'a ait olan Kral Zer ve Kral Mersekha hanedanlık mezarlığında bulunmuştur. Diğer bir örnek ise Polonya'da bulunan iki erişkin bireye aittir². Anadolu için bilinen tek örnek ise Prof. Dr. Numan Tuna başkanlığında yürütülen Datça- Burgaz kazılarında ortaya

çıkarılan, Roma dönemine ait, içerisinde 32 birey bulunan bir oda mezarda bulunmuştur. Bu oda mezarın paleoantropolojik değerlendirmesini yapan Prof. Dr. Erksin Güleç tarafından bir bireyde cücelik tespit edilmiştir⁶ (*Resim 1a, b*).

Cüceliğin nedenleri arasında genetik kökenli olan akondroplazinin yanı sıra metabolik, hormonal ve endokrin kökenli birçok cücelik tipi de bulunmaktadır. Bir oranlama yapılacak olursa tüm tipler arasında akondroplazinin %70 oranında görüldüğü bildirilmektedir. Bebeklik ve çocukluk döneminde metabolik ve hormonal nedenlerle de cücelik oluşabilmektedir. Kromozom anomalileri, büyüme ve metabolizmayı etkileyen hipofiz bezi yetersizliği, böbreküstü bezlerinin yeterince çalışmaması gibi sebepler büyümeyi etkilemekte ve bireyin çocukluk dönemindeki bu etkilenme onun normal insanlardan daha kısa boylu kalmasına yol açabilmektedir⁷.

Cücelik, neden olan sebeplere göre sınıflandırılabilirdiği gibi dış görünüm açısından da sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın günümüzde olduğu kadar eski uygarlıklar tarafından da yapılması dikkat çekicidir. Sınıflandırma genellikle orantılı ve orantsız cücelik olarak yapılmıştır. Orantılı cüceliğin genel sebepleri hormonal ve metabolik nedenler sayılabilirken orantsız cüceliğin nedenleri arasında genetik sebepler gösterilmektedir⁷.

Birçok cücelik tipi anormal kemik büyümesi olan iskelet displazisi olarak bilinmektedir. Görünüm olarak değerlendirildiğinde kısa gövde ve kısa uzuvlu displaziler olarak iki gruba ayrılmıştır. Kısa gövdeli tipte, gövde kısa ancak uzuvlar uzundur. Kısa uzuvlu olan tipte ise orta büyüklükte bir gövde ve kısa uzuvlar tespit edilmektedir. En yaygın olarak görülen displazi, akondroplazidir. 26.000-40.000 arasındaki her canlı doğumda 1 oranında görülme sıklığı bulunmaktadır. Bu oran her ırk ve etnik köken için geçerli olan bir oran kabul edilmektedir. Kısa uzuvlu cüceliğin daha az yaygın formu ise diastrofik displazidir. Bu tip cüceliğin görülme sıklığı ise 10.000 de bir olarak bildirilmiştir⁷.

Spondyloepifizeal displazi ise kısa gövde ile tanımlanır ve 95.000'de 1 görülme sıklığı bildirilmiştir. Bazı formlarında gövdedeki büyüme eksikliği beş ile on yaşına kadar fark edilemeyebilir. Bazı formlarında ise doğuştan tespit edilir. Sıklıkla bu duruma içe bakan ayaklar, yarık dudak ve fıçı görümlü göğüs eşlik etmektedir⁷.

ESKİ MISIR SANATINDA CÜCELİK

Eski uygarlıklar içerisinde, bilinen örnekler ışığında cücelik ile ilişkili en erken arkeolojik veri Eski Mısır sanatında görülmektedir. Eski Mısır sanatı içerisinde cücelik betimlemeleri heykeller, küçük figürler, duvar resimleri, kabartmalar ya da Eski Mısır'ın kendileri ile ilgili oluşturmuş olduğu yazılı kayıtlar gibi farklı alanlarda görülebilmektedir. Bu verilere ek olarak Mısır'ın kuru iklimi ve kültürü, doğal ve yapay mumyalama yapılmasını sağlamış bu sayede cücelik ile ilgili antropolojik verilere de ulaşılmıştır. Mısır bu açıdan değerlendirildiğinde cücelik ile ilgili en zengin verilere ulaşmamızı sağlayan uygarlık olmuştur⁸.

Cücelik ile ilgili zengin arkeolojik buluntulara sahip olmasına ve tıpla ilgili papirüslerinde bacakların güçsüzlüğü ya da sağrılık gibi cüceliğin sonuçlarına dair betimlemeler bulunmakta birlikte bu semptomların bir büyüme geriliği ile ilişkili olduğunda dair bir ifade bulunmamaktadır. Ancak yazılı literatürde cüceliği tanımlayan üç kelime tespit edilmiştir: *nmw*, *hw* ve *dng* bu terimler bize Mısırlıların büyüme geriliği ile ilgili bakış açıları konusunda fikir vermektedir. "*nmw*" terimi yaygın olarak cüce şeklinde ifade edilir. Bu tanımlama uzun bir gövdeye, kısa uzuvlara, hafif düzeyde belli olan dışa çıkık omurlarıyla lordozu anımsatan kısa bir adam resmi ile ilişkilendirilir. Beni-Hasan'daki Khety ve Bagt Orta Krallık mezarlarında bu kelime kısa uzuvlu ve çok kısa eğri bacaklı cücelerin tanımlanması için bir kısaltma olarak kullanılmıştır³.

Cüceliğin Mısır'daki en erken biyolojik kalıntıları Badarian Dönem olarak adlandırılan M.Ö. 4500 yılına tarihlendirilen Hanedanlık öncesi döneme kadar gitmektedir. Neredeyse tamam olan ve tümüyle incelenmiş olan iskelet bugün İngiltere'de The Royal College of Surgeons Museum'da bulunmaktadır. Baş, kafatasının tabanındaki açının hafif düzleşmesi dışında normal boyutlara sahip, klavikula ise normal boyutlarda fakat biraz incedir. Mandibula normal boyutlardadır. Ulna ve radius dikkat çekici biçimde küçük, humerus başı normale göre kusurludur. Ortaya çıkarılan bir diğer örnek ilk Hanedanlığa ait Saqqara'da bulunan bir mezar kompleksinde bulunan bir erişkin erkeğe aittir. Mısır'daki Kahire Müzesi'nde bulunan bu örnekte tibia oldukça kısa ve fibula ise eğridir. Mısır bilimciler ve bilim adamları cücelikle ilişkilendirilen bu değişimlerin kısa uzuvlu cücelik olduğunu ve büyük ihtimalle uzun kemiklerin kısalması nedeniyle akondroplazi olabileceğini belirtmişlerdir⁸.

Eski Mısır sanatında belki de en dikkat çekici özellik cüceliğin, tanrılar ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Tanrı Bes ve Ptah bilinen iki cüce tanrıdır. Müzik ve savaş tanrısı olan Bes'in Eski krallık döneminden Yunan-Roma dönemine kadar kültü bulunmaktadır. Bes genellikle kozmetik ve ev eşyaları üzerinde tasvir edilmiştir ve kısa kol ve bacaklı, büyük bir baş ve belirgin bir alına sahip olan gösterimlere sahiptir. Bes sıklıkla karışık bir yaratık görünümündedir. Hayvan ve aslan özellikleri gösteren bir karışım ile betimlenmesinin yanı sıra sırtına maymun derisi giymektedir. Hanedanlar döneminde onun rolü önemli ölçüde değişmiştir. En önemli rolü doğum sırasında kadınların korunması olmuştur⁹.

Eski Mısır'ın bir diğer cüce tanrısı olan Ptah'ın (Pataikos) Mısır'da insanın yaratılışı inancında insanı kilden var eden ve ona nefesini üfleyen bir tanrı olarak önemli bir yeri vardır. Ptah, ünlü Yunan tarihçi Herodotus'la birlikte Pataikos olarak anılmaya başlanmıştır. Eski Mısır dünyasında Ptah'ın kelime anlamı "açmak" anlamına gelmektedir. Yenilenme ve gençleştirme ile ilişkilendirilen Ptah'a evrenin yaratıcısı olarak tapınılırdı. Dili ve kalbiyle diğer tanrılara da hayat veren Ptah'ın doğasında üstün bir zanaatçılık vardır ve ustaların koruyucu tanrısı olarak bilinmektedir. Bu nedenle ona Krallar Vadisindeki mezarları yapan ustaların köyü olan Deir el-Medina'da özellikle saygı duyulurdu⁸.

Ptah, Bes'ten farklı olarak akondroplazik cüce olarak betimlenmiştir Gösterimleri genellikle mumya gibi sarılmış takke giyen sakallı bir adam olarak verilmiştir. Özellikle Yeni Krallık Döneminde, çoğunlukla amulet (tılsım) formlarında çıplak bir insan olarak tasvir edilmiştir. Ptah'a ait kısa uzuvlu, uzun gövdeli, büyük bir başa sahip ve silah taşımayan birçok amulet figürleri de bulunmaktadır⁸. Bu figürlerden bir örnek ise bugün Baltimore'da Walters Museum'da bulunmaktadır. M.Ö. 664-525 yılları arasında tarihlendirilen, 26. Hanedanlık dönemine ait olan eserde *Resim 2*'de görüldüğü gibi eller yumruk biçiminde aşağı sarkıtılmış ve genç bir görünüm veren biçimde tasvir edilmiştir.

Mısır'da Eski Krallık döneminde (M.Ö. 2700 – 2190) çok sayıda yüksek rütbeli cüce önemli statüler kazanmıştır. Bu nedenle onlara piramitlerin yakınlarında lüks mezar yerleri yapılmıştır. Yüksek statülü cücelerin pahalı mezarları ve üzerlerindeki yazıtlar onların Mısır toplumu içerisindeki konumlarının ve krala yakınlığının bir göstergesidir. Bunlardan bazıları Seneb, Pereniakh, Khnumhotpe ve Djederdir⁸.

Büyük olasılıkla Eski Krallık ya da biraz erken döneminin en ünlü cücesi Seneb'tir. Giza yakınlarında bulunan mezarındaki açıklaması¹⁰ Seneb ve ailesinin heykeli 1925 ve 1926 yıllarında kazılar sırasında Giza'da Piramitlerin yakınındaki mezarlık alanında bulunmuştur. Cüce Seneb dördüncü hanedanlık boyunca firavunlar Khufu ve Djeder döneminde görev almıştır. Seneb'in heykeli şu anda Kahire müzesinde sergilenmektedir. Bu heykelde büyük bir uyum ve denge içerisinde olan bir aile tasvir edilmiştir. Ailenin babası Seneb, büyük ihtimalle bir akondroplazik cücedir. Karısı ve çocukları normal boyutlardadırlar. Antik Mısırlı sanatçılar, çoğunlukla akondroplastik cüceleri Seneb'de olduğu gibi normal suratlı bireyler olarak betimlemişlerdir⁸.

Resim 2. Cüce tanrı Pthah (Ptaikos) Walter Museum Baltimore (<http://art.thewalters.org/viewwoa.aspx?id=12751>; Son erişim tarihi: 10.07.2011).

Resim 3. Djeho cüce figürü (Kozma, 2005)

Cüce Djeho'nun profil figürü gerçek boyutu yansıtan 120 santimlik bir eser üzerindedir. Çıplak olarak betimlenmiş olan bu figür bir granit bir sarkofajın kapağına kazınmıştır. Kral Nectanebo II döneminin sonlarına tarihlenen sarkofaj üzerindeki figürde akondroplazinin özelliklerinin hassas bir betimlemesi görülebilmektedir (*Resim 3*). Cüce Djeho'nun belirgin bir alnı, basık burun kökü ve kafatasının anterior-posterior çapında bir büyüklük göze çarpmaktadır. Elleri küçük ve ancak kalçasına kadar yetişebilmektedir. Hem üst hem de alt uzuvlarında bir kısalma göstermektedir. Sırtında belirli bir dereceye kadar kifoz gözlenmekte, abdomen öne çıkık ve erkek genital organı görülebilmektedir. Kapak üzerindeki hiyeroglif yazılarında yüksek bir devlet memurunun ev hanesine mensup olduğu belirtilmektedir⁸.

Eski Mısır'ın günlük yaşamında da cücelerin saygı gördüğü bilinmektedir. Eski Krallık dönemi mezarlık alanı olan Giza ve Saqqara'da elliden fazla mezarda cüce betimlemeleri yapılmıştır. Cücelerin takı işçiliği, hayvan terbiyeciliği, balıkçılar, eğlence sektöründe dansçı, giyim ve keten gözetici gibi bazı işlerin uzmanı olduğu bilinmektedir. Küçük çocukların bakımında da kadın cüceler yardımcı olarak görev almışlardır⁸. Hieakonpolis'te bulunan bir cüce kadın figürünün karın kısmı hamileliği belli edecek şekilde öne çıkıktır. Bilindiği gibi cücelik, hamilelik ve çocuk doğurma için fiziksel olarak büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı cüce kadın figürünler hamileliğin koruyucusu olarak ilişkilendirilmiş olabilirler¹¹.

ESKİ YUNAN VE ROMA SANATINDA CÜCELİK

Eski Yunan ve Roma kültürleri de, Eski Mısır sanatında izlenebildiği gibi cüceliği bir engel ya da sorun olarak değerlendirmemişlerdir. Cüceler yazılı kaynaklar ya da vazo resimleri, mozaik, heykel gibi görsel materyal üzerinde betimlenmişlerdir. Eski Mısır'daki gösterimlerden farklı olarak kalın kaşlar, basık burun ve yukarı kalkık burun ucu, uzun ve hacimli gövde, kısa bacaklar ve kalın deri katlantıları, sakallar belli derecede kellik ya da sık saçla aynı zamanda gösterilmektedir¹².

Eski Yunan'da cücelik ile ilgili ilk tanımlamalar Aristo tarafından yapılmıştır. Aristo'nun doğal bilimler ve fizyoloji konularındaki eserinde yer alan cücelik ile ilgili tanımlamalar, özellikle orantısız cüceliğin bu durumun en belirgin örneği gibi görüldüğünün göstergesidir. Hayvanların kısımları adlı eserinde Aristo bir cüceyi sanki bir çocuk gibi, ancak anormal bir büyük üst yapıya sahip olarak tanımlar ve şu yorumu ekler "*Gövde büyük, alt kısım küçük, ağırlık desteklenmekte ama hareket etkilenmektedir.*" Aristo kollar ve bacakların eğriliğinden, kolların kısalmasından ya da cüceliğe ilişkin tipik yüz özelliklerinden bahsetmemektedir. Bu anlamda, yapılan tanımda eksiklikler bulunmaktadır. Hayvanların tarihi adlı eserinde cücelerin normalden büyük genital organlarının olduğunu aktarmıştır. Ona göre cücelik, bazı metabolik bozukluklara neden olmaktadır.

Örneğin cücelerin, çocuklar ve kafası büyük olan insanlar gibi uyumaya meyilli olduklarını söylemektedir. Bu durumu ise şu şekilde açıklamaktadır: Vücut tarafından oluşturulan sıcaklık geniş üst vücutları tarafından soğutulmakta ve bu soğukluk onların vücutlarına yayılarak onları paralize ederek uyutmaktadır. Buna ek olarak büyük üst vücut kısımları bu kişilerin hafızalarının çalışmasını ve genel olarak zekâ düzeyini düşürmektedir şeklinde Aristo'nun yorumu bulunmaktadır³.

Eski Yunan döneminde cücelerin en yaygın gösterimleri mitolojik konular içerisinde yer alan Dionysos şenlikleri ile ilişkilendirilmiştir¹². Dionysos alayında yer alan, belden üstü insan belden aşağısı at ya da teke biçiminde olan satirler uzun kuyruklara sahiptirler. Genellikle erkeklik uzuvları dolgun ve kalkık olarak tasvir edilmişlerdir¹³. Benzer şekilde bu dönemdeki cücelerin tasvirleri sanatsal satirlerin görüntüsünü çağrıştırmaktadır. Dionysos kültü, Kuzey Yunanistan'a M.Ö. 7. yy'da yeni bir din olarak girmiştir. Dionysos, antik Yunanda verimlilik, törensel dans ve mistisizm tanrısıdır. İnsanlara şarap kültürünü öğretmiş ve bunun sırlarını aktarmıştır. Dionysos'un takipçilerinden satirler de bu eğlence ve şenliklerin bir parçası konumundadır¹². Cücelerle Dionysos'un dünyası ve bu dünyanın erkek temsilcileri olan satirler arasında benzerlikler bulunmasına rağmen ayırım yapılabilecek nitelikler de taşımaktadır. Cücelerin burunları düğme gibi küçük iken, satirlerinki çok yassı ya da kırılmışçasına düzensiz şekillidir. Bir cücenin sakalı satirlerinki gibi geniş ve çalimsı değildir. Satirlerde sakal genellikle küçük ucu sivri ve yanaklar üzerinde küçük miktarda birer tutam bulunması gibi farklar cüceler ile satirlerin ayırımı kolaylaştırmaktadır³.

Klasik Yunan vazo süslemelerinde (M.Ö. 6. – 4. yy) Atina'da, Thebes'te ve Güney İtalya'da cüce gösterimleri görülmektedir. Topal tanrı Hephaistos'da olduğu gibi fiziksel bozuklukların, mitolojik bazı istisnalar dışında gösteriminin yapılmadığı bu dönemde, cüceliğin gösterimin olması, cüceliğin büyük bir sorun olarak algılanmadığı ve kabul edilebilir bir durum olduğu düşüncesini doğurmuştur³.

Cücelik ile ilgili gösterimler en çok M.Ö. 5. yy'ın ikinci yarısından sonraki kırmızı figürlü vazo boyamalarında görülmektedir. Bu tip gösterimlerin artması olasılıkla realizmin artması ile ilişkilidir. Yaygın olarak betimlenen tip ise akondroplazik cüceliktir. Bu tip bir tasvir *Resim 4a ve b'de* görülmektedir. Peytel aryballos'u üzerinde bir cerrahi operasyon sahnesi bulunmaktadır. Bu sahne içerisinde yer alan bir cüce sırasını bekleyen bir hasta ya da doktorun yardımcısı olarak gelen diğer hastalara yer gösteren bir kişi olarak düşünülmüştür. Morfolojisi akondroplazinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Uzun kütleli bir gövde, alt bacağın kısıklığı ile kontrast yapan kalın uyluk ve deri katlantıları, göğüs kasının alt kısmının çizgisi belirgin hale getirilerek kaslı bir görünüm alması, burun kökünün basık olması, kanatlı ve kemerli gösterimi, öne çıkan alın, kalın dudaklar ve güçlü bir çene bu özelliklerdendir³.

Resim 4a, b. M.Ö 480-470 yıllarına ati kırmızı figürlü Attik aryballos Louvre Museum

Atina Agora'sında bulunan bir kap üzerinde de ince zayıf bacaklı, kırılmış bıyıklarından erişkin olduğu anlaşılan, büyük baş ile tasvir edilen orantılı cücelikle ilgili bir gösterim bulunmaktadır. *Resim 5'de* görüldüğü gibi yanındaki kadın ile karşılaştırıldığında oldukça kısa olan bu kişide muhtemelen hipofiz kaynaklı bir sorun nedeniyle cücelik oluşmuştur³.

Cücelik ile gösterimler arasında kadınlar daha az görülmektedir. Kadın bir cüce gösterimi şuan Münih'te bulunan bir kap üzerinde bulunmaktadır (*Resim 6*). Bu kadına ait cücelik tipinin, cücelik tipleri içerisinde kısa gövdeli cüceliğe ait olduğu düşünülmüştür. Figür, kısa bir boyna ve öne doğru çıkıntılık yapan göğüs kafesine sahiptir. Sırtında ise kamburluk görülmektedir. Kollar normal boyutlarındaymış gibi izlenirken, bacakların bir kısmı kabın üzerindeki süsleme motifinin altında kaldığı için doğru olarak izlenememektedir. Tüm bu fizyolojik özelliklere göre Dasen, bu kadının metabolik bozukluklara neden olan Morquio

Resim 5. M.Ö. 500-475 yılına ait Atina Agora'da bulunan bir kap üzerinde orantılı cücelik gösterimi (Dasen 1988)

Resim 6. M.Ö. 430-420 yıllarına ait kapta yer alan kadın cüce figürü (Antikensmmlungen und Glyptothek Museum) (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dwarf_woman_Staatliche_Antikensammlungen_8934.jpg; Son erişim tarihi: 10.07.2011)

kazanmıştır³. Bu konudaki bakış açıları Aristo tarafından ortaya konulan konularla benzerlikler taşımaktadır. Küçük katırlarda olduğu gibi cücelerin de büyük bir cinsel organa sahip olduğu şeklindeki inancı onlar da tekrar etmişlerdir. Antik dönemin yazılı ve görsel sanatları içerisinde cüceler gibi zenciler de büyük bir cinsel potansiyele sahip büyük falluslarla ilişkilendirilmişlerdir¹⁴.

ESKİ MAYA SANATINDA CÜCELİK

Yeni Dünya'daki önemli kültürlerden biri olan Mayalar, bugünkü Guatemala ve Yucatan yarımadasında bir uygarlık geliştirmişlerdir. Zengin bir toprağa sahip olan Mayaların bu verimliliğin bir ürünü olan yiyecek fazlası elde edebilmeleri nedeniyle başka alanlarda da gelişmelerini sağlamıştır. Matematik ve gökbilimi konularındaki başarıları piramit biçimli anıtsal tapınaklar yapmalarını sağlamıştır¹⁵.

Amerika kıtasının keşfinden sonra İspanyolların egemenliğine giren Mayalara ilişkin İspanyolların tuttıkları tarihçelerde cücelerin ve kamburların Kralın hizmetkârı oldukları belirtilmektedir. Bu insanların toplumdaki rolleri hakkında az bilgi olsa da Eski Amerika sanatında bu bireylerin çok erken zamanlardan bu yana gösterildiği bilinmektedir. Bu konuda ilk akla gelenler Batı Meksika'nın seramik figürleri ve Peru Mochedir. Mayalarda da fiziksel anormallikler genellikle cücelik gösterimleri olarak izlenmektedir. Bilinen kırktan fazla

sendromundan (*mucopolysaccharidoses*) etkilenmiş olabileceği konusunda yorum yapmıştır³.

Helenistik çağın en önemli özelliği ikonografide realizmin benimsenmiş olmasıdır. Bu dönemde gerek Anadolu'da gerekse Kıta Yunanistan'da üretilen eserlerde realizmin izleri açıkça görülmektedir. Geçmiş dönemde ideal ölçüler, tanrılar ya da sporcularda olduğu gibi esas alınırken Helenizm ile birlikte sokakta gördüğümüz her insan bir eserin konusu durumuna gelmiştir. Balıkçılar, tüccarlar, köleler, dilenciler gibi sıradan insanların da gösterimi sevilerak yapılmaya başlanmıştır. İlgili çekici morfolojik bozukluklar da bu figürlerin konusu haline almıştır.

Cücelerin de Helenistik ve Roma dönemlerindeki gösterimleri realizmden etkilenmiştir. Pişmiş toprak (terra cotta) ve bronz heykelciklerde yaygın olarak görülen cüce gösterimleri aynı zamanda mozaiklerde de yer bulmuştur. Sanatçı eserini yaparken model aldığı kişinin detaylarını bozmak pahasına, estetik bir his oluşturmak için anormal özellikleri öne plana çıkarabilmekteydi. Bu eserlerde ifadeler oldukça bireyselleşmişti, cücelerin morfolojisi, kas biçimleri ve yüz özellikleri gibi nitelikler dikkat edilerek gösteriyordu. Gösterimler için yapılan konular değişiklik göstermekteydi. Bunlardan bir kısmı seri üretime geçmiş doğu atölyelerinden gelmekteyken bir kısmı da bazı ünlü aileler için yapılan müzisyenler ya da dansçılar gibi eğlence sektörünün bir parçası olan ince işçilikli cüce figürleriydi. Bu dönemde de, geçmiş dönemlerde olduğu gibi, akondroplastik özelliklere sahip orantısız cüceliğin daha yaygın olması dikkat çekicidir. Yüzünü buruşturmuş ya da ekşitmiş gibi ifadeler görülebildiği gibi normal yüz ifadesine sahip cüceler de görülmektedir. Pek çok figürde vurgulanan bir diğer özellik ise aşırı büyük fallusa sahip olmalarıdır³. Büyük fallusa sahip olma Mısır kültüründe, özellikle kadın cinselliği ve üretkenliği üzerinde etkisi olduğu düşünülen cüce tanrı Bes'e ait olan inancın bir kalıntısı ya da antik dönemde morfolojik bozukluğu olan bazı insanlara atfedilen birtakım kuvvetlerin varlığına olan inanç ile açıklanabilir. Geçerli olan hangisi olursa olsun büyük falluslu cüce gösterimleri bu dönem sanatında kendine has bir nitelik

geç klasik heykelde cücelerin betimlendiği bilinmektedir. Diğer eski çağ uygarlıkları konusunda dikkat edilmesi gereken bir konu Maya sanatı için de geçerlidir. Maya sanatı içerisinde görülen küçük figürlerin hepsi cüce figürlere ait değildir. Çeşitli durumlarda statü belirtmek için kısa ya da uzun boy kullanılmaktadır. Örneğin mahkûmlar ve onları yakalayanlar arasında böyle bir ayırım yapılmıştır. Bu tip bir statü belirteci nedeniyle küçük yapılan bireylerin fiziksel oranları normal bir biçimdedir. Diğer küçük figürler ise kostümleri, insana ait olmayan özellikleri nedeniyle doğaüstü varlıklar olarak değerlendirilmektedir. Cüceler ise insan görünümünde yapılmışlardır¹⁶.

Maya sanatı içerisindeki cüce figürlerin ortak fiziksel özellikleri bulunmaktadır. Kısa boy, anormal derecede kısa ve etli bacaklar, öne çıkan bir karın ve orantısız büyüklükte bir kafa ile öne çıkan bir alın, çökük yüz ve aşağı sarkan alt dudak (*Resim 7*). Bu özellikler cüceliğin en yaygın türü olan akondroplazi için ayırıcı özelliklerdir¹⁶.

Maya sanatında cücelerin bazıları diğer deformasyonları da göstermektedirler. Cüceliğin bazı tiplerinde kollar ve bacaklar yerine büst kısalmıştır. Omurga deformasyonları fıçı şeklinde göğüs ya da kambur biçiminde gösterilmiştir. Günümüzde birçok hastalığın cüceliğe sebep olduğu bilinmektedir. Mayaların da farklı deformasyonları inceleyip farkına varmış olmaları olası görünmektedir. Maya sanatçılarının cücelerin fiziksel özelliklerini doğruya yakın bir biçimde yansıtmaları Maya toplumu içerisinde de cüceliğin görüldüğünü düşünülür. Ancak bu durumu destekleyecek antropolojik kanıtlar henüz istenen düzeyde değildir. Bunun asıl sebebi ise yeterli sayıda mezarlık alanının kazılmamış olması ve bu nedenle beklenen veriye ulaşılamamış olmasıdır¹⁶.

Maya sanatçıları cücelerin fiziksel özelliklerini doğru bir biçimde göstermişlerdir. Bu durum da Maya toplumunda gerçekten de cücelerin yaşamış olduğunu akla getirmektedir. Ancak ne yazık ki cüce olduğunu kanıtlayacak bir iskelet, kazılardan elde edilememiştir. Az sayıda Maya gömü alanı bilimsel olarak kazılmış olduğu için henüz yeterli verinin olmaması şaşırtıcı değildir. Toplumdaki gerçek sayılarını bilemesek de Maya sanatındaki çok sayıda cüce gösterimi antik Mayalar için onların özel bir önemleri olduğunu belirtmektedir¹⁶.

Çağdaş Mayalar arasında cüceler ile ilgili pek çok farklı mit bulunmakta ve rolleri bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Klasik çağ boyunca cüceler ile ilgili metinlerde onların tek bir işlevle ilişkilendirilmediklerini düşünmek daha mantıklı görünmektedir. Bu bağlamda cüce gösterimlerinin incelenmesi onların bazı kategoriler içine gruplanmasına olanak tanımaktadır. Bu sınıflandırmada buldukları ortam, kostümleri ve süslemeler de karar vermekte yardımcı olmaktadır¹⁶.

Maya cüce figürleri içerisinde Jaina figürleri önemli bir gruptur. Bu figürler kıyı Campeche ve Maya alanındaki diğer başka figürleri içermektedir. Cüceler, Jaina'da en popüler motiflerden bir tanesidir. Jaina cüceleri, Maya sanatında gösterimleri olan diğer tüm cüceler gibi ya maskülen özelliklerle göstermekte ya da Olmek figürleri gibi cinsiyetsiz olabilmektedir. Bazıları akondroplastik cücelerin yüz özelliklerini göstermekteyken diğerleri ise tipik Maya profiline sahiptirler. Jaina figürlerinde, kafa süsleri çok çeşitlilik gösterebilmekte ve genellikle elle eklenmektedirler. Bazı cüceler tanrısal başlıklar takabilmektedirler. Kuşlu ve hayvanlı kafa süsleri yaygındır bunlar arasında *Resim 8*'de görüldüğü gibi geyik özelliklerle popülerdir¹⁶.

Resim 7. Maya Sanatından Cüce Figür
(Miller 1985)

Resim 8. Başında geyik biçimli başlığıyla Jaina cüce figürünü
(Miller 1985 :142)

Çok sayıdaki Jaina cüce figürünün varlığı, cüce popülasyonunun fazlalığından daha çok Mayaların öldükten sonra yer altında geçirecekleri seyahat sırasında cücelerin iyi bir yol arkadaşı olduğuna yönelik yaygın inançtan kaynaklanmaktadır. Tlaxcalan yöneticileri öldüklerinde onların eşleri, köleleri, cüceleri ve kamburları da onlarla birlikte canlı olarak gömülürlerdi. Modern Maya inançlarına göre cüceler, dünya ve yer altındaki dünya arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Tzotzil'e göre dünya bir küp şeklindedir ve bu küpün aşağı kısmı ölümler ve cüceler tarafından mesken tutulmaktadır. Hem Tzotzil'in hem de Tzeltal'un mitolojileri güneşin yeraltında geçirdiği süre boyunca gece izlediği yolda eşlik eden dünyanın altında yaşamakta olan cücelerden bahsetmektedir. Bu mitler Olmek ve Toltec altarnlarını çağrıştırmaktadır ki bu altarlarda cüce benzeri figürler ellerini yukarı kaldırır halde betimlenmişlerdir¹⁶.

Bir cüce, bir erişkinin bilgi birikiminde ama bir çocuğun görüntüsünde olduğu için önemli ritüelleri bir hata riski olmadan gerçekleştirebilir. Böyle bir ritüele örnek kan alma değildir. Kan alma güçlü feminen bağlantıları olan bir faaliyettir. Kendi kendini kurban eden bir erkek dahi dişi kıyafetleri içinde gösterilmektedir. Klasik Maya sanatında yaygın bir motif olan cüceler Guatemala'dan kuzey Yucatan'a kadarki bölgede her sanatsal biçim ve kapsamda görülebilmektedir. Maya toplumunda özel bir yere sahip olmuş ve çok sayıda önemli rolü üstlenmişlerdir. Mahkemelerde jüri üyesi, kraliyet ailesi çocukları için kan alma ayini gibi etkinliklerde rehber olarak farklı görevler üstlenmişlerdir¹⁶.

ESKİ HİNT SANATINDA CÜCELİK

Zengin bir uygarlık geçmişi olan Hint uygarlığını birçok mitolojik hikâye zenginleştirmiştir. Bu mitolojilerden birinde tanrı **Şiva** kozmik dansı sırasında cehalet cücesi Apasmara'yı ezer şekilde tasvir edilmektedir (*Resim 9*). Hindu inancına göre **Şiva** her bir kozmik döngünün sonunda Natajara olarak gözükmektedir. Bu durum ise hem yaratılış hem de yıkım ile ilişkilendirilmektedir.

SONUÇ

Cücelik, eski çağ sanatları içerisinde en yaygın gösterimi yapılan bozukluktur. Günümüzde birçok farklı nedene dayanan cücelik tipi tespit edilmiştir. Bu tipler içerisinde eski çağ sanatlarında, arkeolojik veriler ışığında en fazla gösterimi yapılan türün ise akondroplazinin olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni olasılıkla tıbbi olarak akondroplazinin daha yaygın olmasıdır.

Eski çağlarda cücelerin günlük hayattaki gösterimlerinin yanı sıra Mısır'da olduğu gibi tanrılarla (Bes, Ptah) ya da Eski Yunan'da mitolojinin önemli bir parçası olan Dionysos şenliklerinin, Maya ve Hint mitolojilerinin bir unsuru olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Bu anlamda cüceliğe pozitif bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Eski Roma gösteri dünyasının bir ürünü olan gladyatör oyunlarında olduğu gibi çağlar boyunca cüceler gösteri ve sahne dünyasının önemli bir parçası olmuşlardır. Çoğu zaman dans, gösteri ve eğlence alanında cüceler önemli görevler almışlardır.

Tipolojik olarak değerlendirdiğimizde kültürler arasındaki farklı yorumlar, cücelik gösterimlerine de yansımıştır. Eski Çağ Uygarlıklarının cüce betimlemelerinde bazı belirleyici unsurlar temel alınmıştır. Örneğin Mısır'da kısa üyelere sahip normal yüzlü bireyler tasvir edilirken Eski Yunan'da ucu kalkık burunlu ve kel bireyler olarak, Helenistik ve Roma dünyasında ise genellikle büyük falluslu bireyler olarak tasvir edilmişlerdir.

Tıbbi olarak cüceliğin görülmesinde kadın ve erkek arasında bir fark olmamasına rağmen eski çağ sanatlarında cüce gösterimlerinde, sosyal hayatta daha aktif olan erkek gösterimleri, kadın cüce betimlemelerinden sayıca daha fazla bulunmaktadır.

Cücelik ile ilgili yapılacak çalışmalarda en çok dikkat edilmesi gereken unsur eski çağ uygarlıklarında her kısa boylu figürün cüce olmadığıdır. Bu bağlamda eski çağ uygarlıklarında, kısa ya da uzun boyun toplumsal statü ya da tanrı – insan ayırımında görsel materyalde kullanılan bir ayırım olma özelliği dikkate alınmalıdır.

Resim 9. 1100 yıllarına tarihlendirilen eserde **Şiva'nın** dansı sırasında cehalet cücesi Apasmara'nın ezilişi betimlenmiştir. (http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection; Son erişim tarihi: 10.07.2011)

Sonuç olarak cücelik çağlar ve kültürler boyunca insanların ilgisini çekmiş, bazen beğenilmeyen ama çoğu zaman da farklı görünümünden dolayı doğa üstü güçler atfedilen bir anomali olmuştur. Günümüz modern biliminin ışığında şekillenen algılayışımızda cüceliğin sadece bir bozukluk ya da normalden sapma olarak adlandırılabilir fiziksel özellikleri antik kültürlerin bilişsel değerlendirmelerinde ve metafizik dünyalarında bugün için beklenmeyen çıkarımlar doğurabilmiştir. Cüceliğin eski çağ sanatındaki gösterimleri, sadece sanat tarihi açısından değil arkeoloji, antropoloji, tıp gibi farklı bilim dallarında da bizleri insan doğası ve eserleri konusunda aydınlatmaktadır. Bu konuda gelecekte gerçekleştirilecek antropolojik ve arkeolojik araştırmalar bu alanlardaki bilgi dağarcığımızı genişletecektir.

BİLGİ: Bu çalışma 11-14 Mayıs 2011 tarihinde Mersin’de düzenlenen VII. Lokman Hekim Günleri kapsamında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Kiple F. Ornelas K.C. (Editors) The Cambridge World History of Food Cambridge University Press 2000
2. Roberts C, Manchester K. The Archaeology of Disease, Third Edition, Cornell University Press Ithaca, Newyork, 2005.
3. Dasen V. "Dwarfism in Egypt and Classical Antiquity: Iconography and Medical History" Medical History. 32, 253-276 , 1988.
4. Aufderheide, A.C., Rodríguez-Martin R.M. 1998: The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
5. <http://www.7gunsaglik.com/akondroplazicucelik.html>
6. Güleç E. "Burgaz/Datça İskeletlerinin Paleopatolojisi" I. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu Bildiri Özeti Kitapçığı 30-31 Ekim 1996 Ankara
7. Judd S.J. Genetic Disorders Sourcebook, Fourth Edition Omnigraphic Inc. 2010 USA
8. Kozma C. "Historical Review Dwarf in Ancient Egypt" American Journal of Medical Genetics 140A: 303-311. 2006.
9. Kozma C. "Historical Review Skeletal Dysplasia in Ancient Egypt" American Journal of Medical Genetics Part A 146 A 3104-3112. 2008.
10. Adelson B. M 2005: The Life of Dwarf Their Journey from Public Curiosity toward Social Liberation "History from Ancient Egypt through the Nazi Era" Rutgers University Press
11. Buszek A. "Dwarf Figurines From Tell El-Farkha" Studies in Ancient Art and Civilization 12, 2008.
12. Bellini C. Correspondence "Dwarfism in the Ancient Mediterranean World" American Journal of Medical Genetics Part A 140A:1988-1989. 2006.
13. Erhat A. Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
14. Shapiro H.A. "Notes On Greek Dwarf" American Journal of Archaeology. Vol 88 (3): 391-392, 1984.
15. Rosenberg D. Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi, (çev. Akten vd.) İmge Kitapevi 2. Baskı Ankara, 2000.
16. Miller E. V. "Dwarf Motif in Classic Maya Art" In Fourth Palenque Round Table, 1980 (Merle Greene Robertson and Elizabeth P. Benson, eds.), pp. 141-154. Pre-Columbian Art Research Institute, San Francisco, 1985